

Література

1. Белей Л.О. Офіційні і розмовні варіанти// Українська мова і література в школі.
2. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі найменування. – К., 1984
3. Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. – Геріопіль. 1995. – 128 с.
4. Петровский Н.А. Словарь русских личных имён. – М., 1980.
5. Скрипник Л.І., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К., 1996.
6. Суперанская А.В. Ударение в собственных именах в современном русском языке – М. 1969.
7. Український правопис – К., 1993.
8. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К., 1977.
9. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття // Вступ та імена: Конспект лекцій. – Ужгород 1970. – 103 с.

II. ЛІТЕРАТУРНА ТА ФОЛЬКЛОРНА ОНОМАСТИКА

Тетяна Антонюк (Київ)

ПРОПРІАЛЬНА НОМІНАЦІЯ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНІ РАЇСИ ІВАНЧЕНКО “ОТРУТА ДЛЯ КНЯГИНИ”

Im Artikel werden die Personennamen des historischen Romans von R. Iwantschenko “Das Gift für eine Fürstin” behandelt. Alle Benennungen der Gestalten, welche reale historische Personen oder fiktive Figuren sind, weisen ihren realistischen Charakter auf.

“Отрута для княгині” – один з історичних романів Раїси Іванченко, що побачив світ 1995р., розповідає про “тяжку добу X ст. і проблеми, які хвилювали тодішнє суспільство і які є актуальними для кожної епохи”[1:4]. З тітьми історії виривають постаті княгині Ольги київських князів Олега, Ігоря, Святослава, візантійських імператорів.

Вибір номінації персонажів у художньому творі на історичну тематику є особливо відповідальним завданням письменника. Адже в такому творі вагому частку антропонімію становлять автентичні імена реальних осіб. Чи є такі антропоніми об’єктом аналізу літературної ономастики? Переконаливу позитивну відповідь на це питання має Ю. Карпенко “В художньому тексті імена історичних осіб, реальні топоніми стають компонентами літературної ономастики і починають “промовляти”. Вони співвідносяться з гами ж денотатами, що і за межами твору. Але характер того співвіднесення, у зв’язку з переходом з мови у мовлення, може суттєво змінитися...Світяться відображенням світлом – історичним (від реальної денотатів) і художнім (від створеного письменником образу), реально-історичне ім’я набуває в художньому творі і своє власне, ономастичне світло” [2:18-19]. І це дуже добре ілюструють реальні-історичні антропоніми у романі “Отрута .”, що разом з реальними та реалістичними іменами вигаданих персонажів формують антропонімне поле твору.

У романі “Отрута .” реальні історичні постаті, що виступають персонажами твору, носять свої справжні імена. Але в житті реальна особа іменується різними способами і засобами, часто має по декілька іменувань. У реальній антропонімії вибір способів і засобів номінації особи диктується певними нормами, яких вимагає час, обставини, ситуація та ін. У художньому творі вибір номінації здійснює автор. “Основним критерієм у виборі способу

номінації героя у мові твору історичного жанру є ступінь історичної достовірності антропонімних форм і формул” [6: 143].

Дослідники східнослов'янської антропонімії відзначають, що основним способом ідентифікації особи на Русі до кінця XIII ст. було ім'я, прізвисько. рідше – самостійний патронім, а для жінок – андронім [7: 1,55; 5:6-7]. Іншими словами, в антропонімії системі східних слов'ян X-XIII ст. панувала одноклексемна антропонімна формула, а багатоклексемні формули, які могли використовуватись і в античні часи, на той час перебували в ембріональному розвитку, про що свідчать як “незначна кількість таких іменувань серед князів і майже повна їх відсутність у простолюдстві”, так і “неусталені норми у використанні багатоклексемних найменувань [4:94].

У романі “Отрута...”, закономірно, домінує одноклексемна формула в номінаціях етнічно “своїх” і “чужих” персонажів. Головні герої твору відповідно до свого “позалітературного” статусу (реальна історична постать чи вигаданий персонаж) несуть свої автентичні (реально-історичні) або ж реальні (засвідчені відповідними словниками) чи реалістичні (створені за моделями реальних імен) автохтонні імена: княгиня Ольга і князь Ігор, київський володар Олег і воєвода Свенельд, князь Малко і боярин Претич, тесля Вратислав і священник Местивой, соцький Щербило і “відунка” Велипа. Аналогічно і другорядні персонажі, незалежно від їх соціального стану і етнічної приналежності, номінуються переважно тільки по імені: реально-історичні антропоніми: Добриця, Святослав, Малуша; Асмуд, Карло, Метипа; реальні антропоніми: Безмир, Борило, Дерев'яка, Дудко, Могута, Радим; Смілина, Томила, Ярина; реалістичні імена: Білокіз, Бодець, Гордослав, Добрица, Окомір, Славута, Гордина, Житяна, Крушка, Мальва.

Одноклексемними антропоніміями формулами можна вважати і самостійний патронім Рюрикович (про Ігоря), який, однак, частіше виступає разом з іменем у двоклексемній формулі, а також створені у тексті роману прізвиська: Лелека (епізодичний персонаж) та Книжник (один з головних героїв). Перший з цих антропонімів виступає у романі тільки як одноклексемне існування з чітким поясненням переходу апенитива в антропонім *високий довгоший велець цієї важки, велець нагадував їм (Оленці) птаха, вона казала “дивиться він так схожий на лелеку, правда?”. їхній велець Лелека...* [1: 85].

Виникнення антропоніма Книжник також мотивується у тексті твору. Отрок, виучень пресвітера, русич Степко, який *багато чого навчився з книг*, має при своєму імені апенитивну характеристику книжник (Степко-книжник або книжник Степко), яка згодом переростає у додатковий до імені онімний компонент (Степко Книжник), а також вживається самостійно як власна назва (той блідоліций, сухорлявий Книжник). Цим прикладом письменника вдало відтворено в романі один зі шляхів виникнення прізвищевих назв та формування двоклексемного іменування.

Інші двоклексемні формули іменування – переважно ім'я + патронім – використовуються автором роману в поодиноких випадках для номінації тих самих осіб, які частіше називаються тільки по імені, при цьому ця формула ще має постійного порядку розміщення компонентів, а сам патронім виступає в субстантивній або ад'єктивній формі: Маломир Оскольдич і Маломир, син Оскольдів, Ігор Рюрикович, Рюрикович Ігор та Ігор, син Рюриків; Вратислав, син Златоруків.

У романі “Отрута...” як і в інших творах Р.Іваиченко, має місце номінація персонажів, що складається з двох імен: Вратко (Вратислав) – Гомін; Веселина – Велина, Олена – Ольга, при цьому в усіх випадках письменника мотивує якщо не обидва, то хоч один з цих антропонімів: *За мовчазну вдачу подояни насміювалися над ним (Вратком) і більше називали його Гомоном. Мовляв, такий муж, що тільки й гомонить...* [1:153] Мандруючи ізгоєм по світу, став Вратко майструвати і нікому не казав, звідки і хто він, імені свого не називав, казав, що клячуть його просто Гомін. *Отак зник бродячий ізгой Вратко, і народився здатель – дядько Гомін* [1: 38]. І далі цей персонаж іменується Гомоном і тільки іноді зустрічаємо подвійну номінацію Гомін-Вратко або Вратко-Гомін.

- Не поєднуються в одній номінації два імені героїні роману, яка у тексті твору спочатку називається **Веселина**, згодом, після страшних страждань і полевірянь -- **Велина**: *Не захотіла мати свого давнього веселого імені Навіщо воно їй, коли вона ніби несе на собі якусь прокляття. Хай буде Велина. Якійсь шмат від колишньої Веселини і від колишнього поиматованого життя*[1: 312] Так авторка роману знаходить відповідні номінації для своїх героїв і водночас мотивує такі зміни імен, що породжуються змінами життєвих ситуацій.

Мотивація імені, розкриття його внутрішньої семантики, є характерним поетичним прийомом Р.Іванченко при виборі номінації багатьох персонажів творів. Не випадковим, очевидно, є ім'я згадуваного Книжника – **Степко**. Звуть його *так гарно – Степко. Аж степом пахне від того імені*” Таке ім'я можна трактувати як автохтонне видапелятивне або, імовірніше, як християнське -- варіант імені Степан. Саме так звергається до нього отець Григорій. *якісь новини, отче Степане?* [1: 337]

Двічі мотивується у тексті роману ім'я дочки старої боярина Бодця – **Гордини**: *ти вона Гордина. І, справді, така і є* (с 58), а згодом *...ну, і гордині в ній – недарма ім'ям таким нарекли* (с 16). Неодноразово інтерпретується і підкреслюється внутрішня семантика імені матері Степва Книжника – **Житяни**. Звідавши тяготи безконечних, тяжких і болючих своїх доріг, постигла **Житяна** *повноту великого життя, переповнилася вірою в нього і висміла...Невмируща багатотерпеливиця, мати київського книжника, ще топча ряс на землі Ніби вона вічна! . А може, і справді, є вона безсмертною, як саме життя на цих київських горах. Мабуть, через те і дали їй з величчя долі таке ім'я – Житяна*” [1; 380]

Така номінація, що спочатку ідентифікує, згодом характеризує денотата, нарешті переростає в ім'я-символ, підкреслює невмирущість простої людини. Подібні пояснення нерідко у вигляді “народної етимології” подаються до імен **Гордослав** (онук гордих простолюдів), **Златорук** (майстер, який *теслярував, бондарював, коли треба, лодії робив*), **Турбіда** (дід якого *від отця Тура мав біду*), **Щербило** (*ніби пощербив хтось його життя*).

Не тільки мотиви та внутрішня семантика імен, але й розвиток іменування у зв'язку з розвитком самого образу героя і сюжету твору виразно простежується в номінаціях головних героїв роману – київської княгині **Ольги**, деревлянського князя **Маломира**.

Відома з історичних джерел київська княгиня **Ольга** у тексті роману появляється як болгарська царівна, онука царя Симеона, християнка Оленка, що їде в Іскоростень нареченою деревлянського князя зі своїм духівником – отцем Гавриїлом (думку деяких істориків про болгарське походження княгині Ольги підтримує Р.Іванченко і у своїх наукових розвідках, пор. *Київська Русь: початки української держави*.-Київ, 1995, с.28). Волею долі Оленка опиняється у київського володаря Олега. І авторка роману цікаво і своєрідно переходить до нового імені героїні: полонкинка **Олегова**, царівна **Ольга** (=Олега) *“Він (Олег) дав їй все – дав нове життя І на весіллі дав їй своє ім'я, за звичаєм свого далекого поморського народу ...Вона стала Ольгою – ніби пересмицею його влади і його життя Їй легко було брати це ім'я. Як істинна болгарка, Олена не любила нічого ромейського, навіть імені, даного їй грецином- священиком. Залюбки прийняла нове ім'я Воно чомусь пахло для неї волею і – владою **Ольга!**.”*[1 158].

Про **Маломира**, онука деревлянського князя Ніскині, мовлять, *ніби він є сином Оскольда, останнього Києвича* [1 44]. В історичних джерелах, правдоподібно, цей князь віде не називається Маломиром. У “Літописі Руському” читаємо: “Маяко Любчанин, батько Добрині і Малущі [3 41]; Мал (за іншими джерелами - Ніскиня), князь деревлянський, можливо, він же Малко Любчанин” [3: 30-33].

У романі “Отрута...” спочатку цей герой *Оскольдич* – **Малко**, з яким втекла котиць з Києва *деревлянська княгиня Ярка*(с.12), згодом – **Маломир**, *серце якого деревлянський князь гартує проти Києва* (с. 44), **Маломир Оскольдич** (с.46). І так протягом усього твору цей персонаж іменується то **Малком**, то **Маломиром**. І лише один раз виявляємо іменування **Мал** (с.280). Використання ж словотвірних варіантів в іменуванні князя красномовно

пояснює сама авторка: "Красивий, стрункий, гордий князь Маломир тепер враз змалів і постарів. Отак роки залежності, коли він князував з ласки свого сильного сусіди, змаліли і знищили його душу. Недарма ж народ всуціль називав його Малком. Недоросток, недоробок, та и годі. [1: 329].

І таким чином, аналіз пропріальних іменувальних персонажів у романі "Отрута для княгині" показує, що способи і засоби поімінації героїв не суперечать тим нормам, які панували у відповідний історичний період. Своєрідна семактизація і етимологізація імен, створення автором певної їх варіантності "підводять" читача до повного розуміння дій і вчинків відповідними героями, виявляє ряд специфічних функцій літературних антропонімів

Література

1. Іванченко Раїса. Отрута для княгині. Роман, Київ: "Спалах" ЛТД, 1995.
2. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // *Onomastica*, т. XXXI, Wrocław etc., 1986.-S 5-22
3. Літопис Руський.-Київ: Дніпро, 1989
4. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах.- Ужгород, 1999
5. Пахомова С.Н. Русские составные личные именованія донационального периода. АКД, Одесса, 1984.
6. Рогозина В.И. Особенности выбора персонажей в языке исторических романов //Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень.- Одеса, 1990.- С 142-143
7. Skuhna Iadeusz. Staroruskie imienictwo osobowe Cz.I. Wrocław etc. 1973.

Тетяна Беценко (Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЙМЕНУВАНЬ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМАХ

Article is devoted to consideration of poetic function of own names in dumas. Besides the emotional-expressive contents which these units have got as a result of cultural-historical development of people is found out.

Великий простір для стилістичних спостережень відкриває вивчення експресивної функції власних найменувань певного твору. Показовим у цьому плані є народнопоісенний фольклор як центральний жанр "усної народної творчості, який активно вбирав у себе події історичного й соціального життя українського народу" [3:22]. зокрема думи, – наймолодший нагін слов'янської епіки.

Отже, предметом нашого спостереження виступають імена у їх вужчому розумінні, тобто слова, що називають предмет (рiч) або істоту [11:202].

Ім'я (онім, онома, власне ім'я) – "слово, словосполучення або речення, яке служить для виділення названого ним об'єкта з-поміж інших об'єктів, його індивідуалізації; в т.ч. антропонім, топонім, зоонім, фітонім, анемонім, хромонім, астронім, космонім, теонім, ідеонім, хрематонім, які утворюють різні класи онімів [8:91]. Усі вказані розряди власних імен об'єднуються назвою *ономастичні одиниці* (ономастикон) – цим терміном пропонують позначати відповідну групу онімів мови, а "в усіх випадках, коли йдеться про сукупність пропріальних одиниць певного літературного твору, користуватися терміном "поетонімікон" [4:63].

Увага до імені як такого зумовлена тим, що воно "виступає необхідним результатом